

Tabiiy Resurslardan Samarali Foydalanishning Hududiy Tashkil Etilishi.

**Mo'minov Doniyor G'ulomovich.
Qo'qon davlat pedagogika instituti.**

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada hududlarning tabiiy sharoiti tahlili metodikasi berilgan. Tabiiy landshaftlarning barqaror rivojlanishini ta'minlash, ulardan foydalanishda ekologik-xo'jalik holatini takomillashtirish yo'nalishlari masalalari yoritilgan.

ANNOTATION

This article presents the method of analysis of the natural conditions of the regions. Issues of ensuring the sustainable development of natural landscapes, improving the ecological and economic situation in their use are highlighted.

Hududda geokologik-xo'jalik holatni takomillashtirishni ilmiy-uslubiy tadqiq etish ular to'g'risida xilma-xil axborotlarni umumlashtirish, qayta ishlash va tahlil qilishga imkon beradigan aniq usullarni tanlash va ishlab chiqishga yo'naltirishni talab etadi. Joylarda geokologik-xo'jalik holatni tahlil qilish uchun birinchi navbatda hududning tabiiy landshaft xususiyatlari o'rganish va ularning tashqi antropogen ta'sirlarga chidamlilik darajasi baholash zarur. Joylarda tabiatdan foydalanishda yuzaga keladigan geokologik muammolarni bartaraf etishda landshaftli yondashuvning zarurligi ko'plab geograf olimlar tomonidan qayd etilmoqda.

O'zbekistonda tabiat va jamiyatni uyg'unlikda o'rganish, atrof tabiiy muhitni madaniyat va ma'naviyatga, ayniqsa kishilarning moddiy madaniyatiga ta'sirini ilmiy asosda tadqiq etish mamlakatimiz taraqqiyotining o'ziga xos yo'li bo'lishi kerakligini e'tirof etishimiz kerak. Bunda vatanimizni tavsiflovchi geografik omillardan va shart-sharoitlardan, xususan, xalq an'analari va urf-odatlarini, o'ziga xos demografik vaziyatni, qulay geostrategik o'rinni, tabiiy, iqlim sharoitlarni to'la hisobga olish zarurligini asos qilib ko'rsatishimiz mumkin. Tabiatning o'zi bu o'lkada yashovchi aholining turmush tarziga, tabiatdan foydalanish madaniyatiga bevosita va bilvosita ta'sir etib keldi. Mamlakatimizning qishloq joylarida shakllangan dehqonchilik va sug'orish madaniyati ming yillar davomida sayqallashib, yanglishishlar va xatoliklarni qayta-qayta tuzatish asosida takomillashib, asrlar sinoviga dosh berib mukammallashib borgan.

O'tgan davrlarda qishloq joylarda "tabiat-xo'jalik-aholi" uchligini majmuali o'rganish

imkoni bo‘lmadi. Bir tomonlama aholi va xo‘jalik manfaatlari nuqtai nazaridan amalga oshirilgan geografik tadqiqotlar bo‘yicha chiqarilgan yakuniy xulosalarda tabiat manfaatlariga kam e‘tibor berildi. Natijada, qishloq joylarda ham ekologik muammolar keskinlasha bordi. Fanga kirib kelgan tizimli yondashuv tadqiqot ob‘ektini bir butunligicha, yaxlit holda majmualiy tadqiq etishni taqazo etmoqda. Shuning uchun tabiat bilan jamiyatni, landshaft bilan madaniyatni birga, uzviy bog‘liqlikda o‘rganishgina kutilgan natijani berishi mumkinligi ayon bo‘lmoqda.

Keyingi yillarda yaratilgan ko‘plab konsepsiya va qarashlarda geografiyaning tabiiy va ijtimoiy-iqtisodiy sohalarini birgalikda o‘rganuvchi, sintezlovchi tadqiqotlar zarurligi qayd etilmoqda. Bunday tadqiqotlar markazida geografiyaning bir butunligini ta‘minlovchi madaniy landshaft g‘oyasi turishi kerakligini ko‘pchilik tadqiqotchilar ta‘kidlamoqda (Gumilev, 1990; Myagkov, 1995; Klokova, 1998; Kochurov, 1999; Ballieva, 2003; Mixaylov, 1997; Ragulina, 2007).

Tabiatdan foydalanishning, bir vaqtning o‘zida joyning iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik jihatlarini e‘tiborga oluvchi, geoekologik muammolar kelib chiqishini oldini olish bilan ajralib turadigan, **tabiiy-tarixiy turidan** joyning landshaft imkoniyatlari va mahalliy aholining ehtiyojlarini inkor qiladigan, ma‘muriy buyruqbozlik usuliga tayanadigan **tovar-maqсадli turiga** o‘tish noto‘g‘ri yondashuv ekanligi tarixiy amaliyotda ko‘rildi. Jumladan, I.A.Karimov (1997) shunday yozadi: “Sivilizatsiya belgilarini asrab-avaylash qanchalik zarur bo‘lsa, qishloq xo‘jaligi ming yillar mobaynida butunlay sug‘oriladigan dehqonchilikka asoslangan mintaqada yer va suvni asrab-avaylash ham shunchalik muhimdir” (145-bet).

Tabiatdan foydalanishning oqilona hududiy tashkil etish yo‘llarini topishga madaniy landshaft yondashuvi zarur ekanini asoslovchi Farg‘ona mintaqasi uchungina xos jihatlar ham mavjud, jumladan;

– Farg‘ona vodiysi aholisining yer va suv resurslaridan foydalanish borasida to‘plangan, o‘z davrida o‘lkamizni o‘rgangan xorijlik olimlarni hayratga solgan, milliy qadriyatlar darajasiga ko‘tarilgan, sharqona shukronalik, oziga qanoat qilish, isrofgarchilikdan, uvoldan qo‘rqish kabi hislatlari bilan uyg‘unlashgan ko‘nikma, malaka va tajribalar yig‘indisi, ya‘ni, yuksak etnoekologik madaniyati va ulardan amaliyotda foydalanish zarurati;

– joylarda aholi maskanlarini tashkil etishda asrlar davomida shakllangan yer-suv ta‘minoti, ishlab chiqarish, transport, savdo, ekologik, mudofaa maqsadlarini o‘zida

mujassamlashtirgan malaka va ko'nikmalarning mavjudligi;

– hududda geokologik muammolarni bartaraf etish va oldini olish bo'yicha qishloq xo'jaligi, tabiatni muhofaza qilish, qishloq qurilishi sohalarida xalqimizda to'plangan mahalliy an'analar va ulardan foydalanish uslubiyotini ishlab chiqilganligi.

Yuqoridagi fikrlarni hisobga olib qishloq joylar hududidan oqilona foydalanishni tashkil etishda, to'plangan tarixiy an'analardan foydalanish, mahalliy aholi ehtiyojlari va joy landshafti imkoniyatlarini hisobga olishni ta'minlovchi, katta miqdordagi tashkiliy, moddiy va moliyaviy resurslarni talab etmaydigan yangi, innovatsion usullar, yo'nalishlar talab etiladi. Shuning uchun ham bu masalani xalq etishga muammoli yondashuv asosidagi landshaftli rejalashtirish dasturini ishlash eng to'g'ri uslubiy yondashuvlardan biridir (Kochurov, 1999; Orlova, 2006). Landshaftli rejalashtirish deganda - joy landshaftining atrof-muhitni muhofaza qiluvchi va resurslarni qayta tiklovchi xususiyatini saqlovchi va tiklovchi foydalanish turini loyihalashtirish tushuniladi.

Qishloq joylarning geokologik-xo'jalik holatini tahlil etishga qaratilgan tadqiqotlarda muammoli yondashuv uslubiyotidan foydalanish mumkin. Chunki qishloq joylarni geokologik-xo'jalik holati o'zgaruvchan jarayon bo'lib hisoblanadi. Ushbu yondashuv asosida jarayonni tadqiq etish, tizimli tahlil, qaror qabul qilish nazariyasi kabi uslublar ham qo'llanadi (Jumaev, 2004). Muammoli yondashuv asosida ishlanadigan landshaftli dasturning bosh maqsadi qishloq joylarning barqaror rivojlanishini ta'minlashdir. Bunda maqsadlarning birinchi darajasi sifatida ijtimoiy maqsadlar (qishloq aholisining bandligini ta'minlash, turmush farovonligini oshirish) hamda qishloq joylarda ekologik xavfsizlikni ta'minlash olinadi, quyi darajasi sifatida qishloq xo'jaligida iqtisodiy unumdorlikka erishish olinadi.

Bunday dastur o'z ichiga bir necha bosqichlarni va maqsadlarni oladi. Birinchi, **axborot tahliliy** bosqichda qishloq joylarning geokologik-xo'jalik holatini aks ettiruvchi miqdor va sifat ko'rsatkichlari, ularning tumanlar bo'yicha taqsimoti o'rganiladi. Bu ma'lumotlarga tadqiqot ob'ektiga tizimli yondashuvni ta'minlaydigan kuchli geografik axborotlar tizimi (GAT) sifatida qarash mumkin. Ko'proq e'tibor qishloq joylarning tabiiy landshaft xususiyatlari, tabiiy-agrar imkoniyatlari, tashqi ta'sirlarga chidamlilik darajasi tahliliga qaratiladi. Shuningdek, ushbu bosqichda landshaftdan xo'jalikda foydalanish turlari va agrodemografik yuk bilan ifodalanuvchi antropogen bosim miqdori o'rganib chiqiladi. Bu ko'rsatkichlarni landshaftning tabiiy imkoniyatlari bilan taqqoslab qishloq joylarning

geoekologik-xo‘jalik jihatdan zo‘riqish darajasi aniqlanadi.

Navbatdagi **muammo-maqсадli** bosqichida jami yig‘ilgan ma‘lumotlar, muammoli yondashuv uslubiyoti bo‘yicha, mezonlarga (viloyat yoki mintaqaning o‘rtacha ko‘rsatkichiga) taqqoslanadi. Mezonan tashqariga chiqqan holatlar muammoli holat deb olinadi. Bu muammoli holatni kelib chiqish sabablari, istiqboldagi o‘zgarishi va hududiy tarkibi aniqlanadi. Qishloq joylar hududi geoekologik va xo‘jalik maqsadlarida foydalanishning muvozanatli tizimini ta‘minlaydigan funksional zonalarga bo‘linadi. Bunday zonalashtirish natijasida geografik makon (bizda qishloq joylar hududi) ekologik jihatdan maqbul bo‘lgan foydalanish tartibidagi qismlarga ajratiladi. Qishloq joylarda amalga oshirilgan tadqiqotlarda 3 ta funksional zonalarni ajratish to‘g‘ri ekanligi asoslangan (Orlova, 2006). Farg‘ona viloyati qishloq joylarida hududdan xo‘jalikda foydalanishning hozirgi holatini tahlil etgan holda a) landshaftlarni muhofaza qilish va tiklash tartibidagi, b) ekologik moslashuv tartibidagi, v) xo‘jalikda tezkor tartibidagi foydalanish zonalari ajratiladi.

Tadqiqotning **dastur-maqсадli** yakuniy bosqichida har bir funksional zona uchun hududdan foydalanishning ekologik xavfsiz, ijtimoiy jihatdan zarur, iqtisodiy samarali, geoekologik-xo‘jalik muvozanatini saqlovchi foydalanish turlari tavsiya etiladi. Har bir zona uchun insonning tabiat bilan bevosita ishlab chiqarish faoliyati natijasida o‘zora aloqasi yuz beradigan birlik - qishloqlar va unga yondosh hududlar ajratiladi. Bu qishloqlar butun hududda joyning tabiiy landshaft imkoniyatlaridan unga zarar yetkazmasdan maksimal foydalanish bo‘yicha asrlar davomida jamlangan ko‘nikma, malaka va an‘analarini ya‘ni etnoekologik madaniyatini saqlovchi o‘ziga xos “yadro” vazifasini o‘tab, ulardan foydalanishni tashkil etilishini takomillashtirish butun hududda barqaror rivojlanishni ta‘minlaydi.

Hududdan foydalanishda geoekologik hamda xo‘jalik maqsadlarida foydalanilayotgan yerlarning muvozanatini (balansini) saqlashga alohida e‘tibor beriladi. Tabiiy landshaft tarkibini ekologik jihatdan mumkin bo‘lgan o‘zgartirish darajasi har bir funksional zonada joyning landshaft va xo‘jalik imkoniyatlaridan kelib chiqib tavsiya etiladi.

Aholi soni va zichligini tahlil qilish, hududning eng maqbul demografik sig‘imini aniqlash orqali qishloq joylardagi mavjud geoekologik-xo‘jalik holatni yaxshilash mumkin. Hududdagi demografik yukni me‘yorlashtirish bir vaqtning o‘zida hududning geoekologik muammosini hal etish bilan birga, aholining asosiy ishlab chiqarish vositasi bo‘lgan yer resurslari bilan ta‘minlanganlik darajasini saqlashga, bandlik muammosini hal etishga

ko‘maklashadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Ahmadaliev Yu.I. Yer resurslaridan qishloq xo‘jaligida foydalanishning hududiy tashkil etilishini takomillashtirish (Farg‘ona vodiysi misolida): Geografiya fanlari doktori ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. T.: 2007. – 334 b.
2. Mominov Daniyori Gulomovich. USE OF TOPONOMIC DATA IN GEOGRAPHY LESSONS. Eur. Chem. Bull. 2023,12(Special Issue 1, Part-B), 1896-1901. Article History: Received: 01.02.2023.
3. Mominov Daniyori Gulomovich. GEOECOLOGICAL BASIS OF SOUTH FERGANA NATURE PROTECTION AND RATIONAL USE OF NATURAL RESOURCES. International Journal of Early Childhood Special Education (INT-JECSE) DOI:10.9756/INTJECSE/V14I8.18 ISSN: 1308-5581 Vol 14, Issue 08 2022.
4. Mo‘minov D.G‘. Qo‘ziboeva O.M. SUG‘ORILADIGAN YERLARDAN FOYDALANISH VA LANDSHAFT-MELIORATIV BAHOLASH (ANDIJON VILOYATI MISOLIDA). «Ekonomika i sotsium» Vypusk №1(104) 2 chast (yanvar, 2023). Sayt: <http://www.iupr.ru>. ISSN 2225-1545. UDK 004.02:004.5:004.9. (Mominov D.G. Koziboeva O.M. USE OF IRRIGATED LANDS AND LANDSCAPE-MELIORATIVE ASSESSMENT (ANDIJAN REGION AS AN EXAMPLE). "Economics and society" Vypusk #1(104) 2 chapters (January, 2023). Website: <http://www.iupr.ru>. ISSN 2225-1545. UDK 004.02:004.5:004.9).
5. Muminov Daniyori Gulomovich. SOME CONSIDERATIONS ON THE ECOLOGICAL STATUS OF LAND RESOURCES GALAXY. **INTERNATIONAL INTERDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL (GIIRJ)**. Volume 10, Issue 12, December, 2022. ISSN: 2347-6915 SJIF Impact Factor: 7.718.
6. Mo‘minov Daniyori Gulomovich. Geoekologik muammolarni bartaraf etishda agrodemografik bosimni hisobga olish. Academic research in educational sciences. volume 2 | ISSUE 3 | 2021 ISSN: 2181-1385 Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2021: 5.723. (Mominov Daniyori Gulomovich. Considering agrodemographic pressure in solving geoecological problems. Academic research in educational sciences. volume 2 | ISSUE 3 | 2021 ISSN: 2181-1385 Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2021: 5.723).
7. Muminov Daniyori Gulomovich. Some issues of socio-economic geographical study of rural areas. TJG - Tematics journal of Geography. Vol-5-Issue-1-2021. ISSN – 2277-2995. <http://thematics-journals.in> UIF 2020= 6.722 IFS 2020 = 7.652.
8. Д.Г.Мўминов. Улучшение геоэколого-хозяйственного состояния сельской местности путём оптимизации агродемографического давления. “Илм сарчашмалари”. Урганч давлар университетининг илмий-назарий, методик журнали. 2022-4. (D.G.Mўminov. Improving the geo-ecological and economic condition of rural areas by optimizing agro-demographic pressure. “Ilm sarchashmalari.” Urganch davlar universityning ilmiy-nazariy, journal methods. 2022-4).